

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه آموزشی زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی نثر عماد اصفهانی

استاد راهنما:

دکتر مرضیه آباد

استاد مشاور:

دکتر عباس طالب زاده شوشتری

نگارنده:

زهرا کریمی پور

اسفند ۱۳۹۱

تقدیرم بہ

آرتان پر حلا ثامن ا بوج علی بن موسیٰ ارضاء (ع)؛

کہ چندی مہمان مہربانی و مہربون عنایا آتش بود یرم...»

تقدیرم بہ پدر و مادر بزرگوارم؛

آنانم بگو ایچشان ہمہ رنج و وجودشان بر ارم بقوانشعلی رنہت تابہ توانایی برسم و مویشان سپید کشت تا

رو یرم آسپلیں بلانغورغ نگاہشان، کرمی کلاہشان و روشنی رویشان، سرمیایہ ہی جاودانہ زندگانہ م ارت.

و تقدیرم بہ اذنان و خواہرم و ہمہ آنان کہ دوستشان دارم.

تقدیر و ریاس

خدا یا!

تورا ریاس کنی ان، به هر چه داده ای، کم یایش
تورا ریاس کنی ایران، به هر که داده ای، غمیرا نویش

تورا ریاس کنی ایران، که داده نایت کنی ایران اوست

بار ریاس عفاست و قدر دانی صمدیه مانده از استاد کرامت خردم «کارخانم» مرضیه که با «امام» طول کار می‌برمانند و باروی باز راه را برایم روشن بنمزد و کواران یاری ام و با نیک نیت و دقت خود، هر واره فرصت اشتباه را از من می‌گرفتند و زین راه جناب آقای دکتر طرابزین با حفظ رابطه ما بین همی ارزنده و دل‌وزان نشان افرو تا مایه تاید بزرگوار من «ام» دکتر جابجایی، آقای دکتر حسینی، آقای دکتر ناظری، آقای دکتر عبداللہ، آقای دکتر آقایی، دکتر منظمی، آقای دکتر عرب که چند سوس آموزان و پنهانور علی‌شان بود هم یکسانری من کنم.

از خدا زاده می‌برانم، اگن الله اش روحی و آسایش خاطر منی ابرم بلزجی و نیتا می‌هر، جانب در محیطی مطلوب، مراتب تحصیلی و زین پیمان نامه درسی را به اتمام رسانم و زین تمام و در تمامم، به ویژه دورت بریار عزیزم، علامه طاهره بهمانتاب که در این راه پرفراز و فرود، از آغاز تا پایان واره در کنارم بودی در یغیاری که دستکش و قدر دانی من کنم.

بسمه تعالی

مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: بررسی نثر عماد اصفهانی

نام نویسنده: زهرا کریمی پور

نام استاد راهنما: دکتر مرضیه آباد

نام استاد مشاور: دکتر عباس طالب زاده شوشتری

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه: زبان و ادبیات عربی

رشته تحصیلی: زبان و ادبیات عربی

تاریخ تصویب: ۱۳۹۰/۰۸/۸

تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۱/۹

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ●

دکتری ○

تعداد صفحات: ۲۲۰

چکیده

رساله حاضر پژوهشی در مورد نثر عماد اصفهانی، نویسنده و شاعر نامدار قرن ششم هجری است. وی آثار فراوانی در نثر فنی دارد که می توان آن ها را در قالب دو نوع ادبی و تاریخی تقسیم و بررسی کرد. شیوه ای که وی در نثر به کار گرفته، همان شیوه اهل زمان خود یعنی سبک تصنع و تکلف است. نثر ادبی وی در مقایسه با نثر تاریخی از تکلف کمتری برخوردار بوده، به همین دلیل سهل تر و مطبوع تر است.

عماد در جهت تزئین موسیقایی کلام خود بسیار کوشیده است و در این مسیر بیشترین عناصری که به کار می گیرد، سجع، جناس و تکرار است. وی از صنایع بیانی نیز در جهت زیباسازی نثر خود سود برده است که از مهم ترین این عناصر می توان به تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه اشاره کرد. اما به طور کلی در نثر عماد، تمامی این صنایع در راه آفرینش سجع و جناس به کار گرفته می شود که وی در این راه گاه معانی و مفاهیم یکسان را در قالب صنایع متفاوت تکرار می کند.

کلید واژه: 1- عماد اصفهانی

2- نثر فنی

امضای استاد راهنما:

3- سجع و جناس

4- تکلف و تصنع

تاریخ:

بسمه تعالى

استمارة ملخصة للرسالة باللغة العربية

كلية الآداب و العلوم الانسانية

المؤلف: زهرا كريمى پور

عنوان الرسالة: دراسة نثر العماد الاصفهاني الكاتب

الأستاذة المشرفة: الدكتورة مرضيه آباد | الأستاذ المشاور: الدكتور عباس طالب زاده شوشترى

كلية: الآداب و العلوم الانسانية | قسم: اللغة العربية و آدابها | فرع: الادب العربي

تاريخ المناقشة: ١٣٩١/١١/٩

مقطع: الماجستير | عدد الصفحات: ٢٢٠

الملخص:

هذه الرسالة دراسة في نثر العماد الإصفهاني الكاتب الناثر و الشاعر الشهير الذي كان يعيش فى القرن السادس. له آثار كثيرة فى النثر الفنى و قد قسّمناها قسمين حسب الموضوع ثم تناولناهما بالدرس و هما النثر الأدبى و النثر التاريخى. أسلوبه فى نثره التاريخى و الأدبى أسلوب أهل زمانه و هو أسلوب يعتمد على التصنع و التكلف إلا أن نثره الأدبى أقل تكلفاً من نثره التاريخى. و بذلك يكون أسهل و أكثر ملاءمة للطبع.

يحاول العماد الإصفهاني محاولة شديدة لأن يزيّن نثره بما يزيد فى موسيقى كلامه و اكثر العناصر التى يستخدمها لهذه الغاية هى السجع و التجنيس و التكرار كما هو يستخدم الصور البيانية للتجميل و الترميق و من أهمّها التشبيه و الإستعارة و المجاز و الكناية غير أن كل هذه الصنائع كانت تستخدم بغية خلق السجع و التجنيس. كذلك كان احياناً يكرّر المعنى الواحد فى قوالب متنوعة من الصنائع و المحسنات.

المفردات الرئيسية: 1- العماد الاصفهاني، 2- النثر الفنى | توقيع الأستاذ المشرف:

3- السجع و الجناس | 4- التكلف و التصنع

برسرت مطاب

زوان

ماره صفر

مقدمه..... ۱۷

فصل اول: زندگی و شخصیت عماد اصفهانی (۵۹۷هـ / ق، ۱۲۰۱م)..... ۲۲

۱- نسب و خاندان وی..... ۲۳

۲- مراحل زندگی عماد..... ۲۵

أ - تولد و نوجوانی وی (۵۱۹ - ۵۳۴ هـ)..... ۲۵

ب - اقامت عماد در بغداد (۵۳۴ - ۵۴۳ هـ)..... ۲۶

ج - اقامت عماد در اصفهان (۵۴۳ - ۵۴۹ هـ)..... ۲۷

د - اقامت عماد در بغداد در ذی الحجه (۵۴۹ - ۵۶۲ هـ)..... ۲۸

هـ - عماد در ملازمت نور الدین (۵۶۳ - ۵۶۹ هـ)..... ۲۹

و - عماد در ملازمت ملک صالح (۵۶۹ - ۵۷۰ هـ)..... ۳۱

ز - عماد در ملازمت صلاح الدین (۵۷۰ - ۵۸۹ هـ)..... ۳۲

ح - عماد در زمان فرزندان صلاح الدین (۵۸۹ - ۵۹۷ هـ)..... ۳۴

ط - وفات عماد الدین (۵۹۷ هـ)..... ۳۵

- ٣- شخصیت عماد ٣٥
- أ - تصویر کلی از عماد..... ٣٥
- ب - عماد شاعر..... ٣٩
- ویژگی های شعری عماد..... ٤٢
- ج - عماد کاتب..... ٤٣
- د - عماد مورخ..... ٤٤
- ٤- تالیفات عماد..... ٤٧
- أ - تعلیقات و ترجمه هایش..... ٤٧
- ب - تالیفات تاریخی ٤٨
- ١- البستان الجامع لجميع تواریخ اهل الزمان..... ٤٨
- ٢- نصره الفترة و عصره الفطرة فی أخبار وزراء السلجوقية..... ٤٩
- ٣- البرق الشامی..... ٥٠
- ٤- الفتح القسیّ فی الفتح القدسی..... ٥٢
- ٥- عتبی الزمان فی عقبی الحدثان(العقبی العتبی)..... ٥٢
- ٦- نحلة الرحلة و حلبة العطلة ٥٣
- ٧- خطفة البارق و عطفة الشارق..... ٥٣
- ج - تالیفات ادبی..... ٥٣
- ١- دیوان رسائل ٥٣

- ۲- دیوان شعر..... ۵۴
- ۳- دیوان دو بیتی ها و رباعیات وی..... ۵۴
- د - کتب شرح حال..... ۵۴
- 1- خريدة القصر و جريدة العصر..... ۵۴
- 2- ذيل الخريدة و سيل الجريدة (الذيل و السيل)..... ۵۷
- فصل دوم: کلیات و مفاهیم..... ۵۸
- بخش اول: کلیات نثر..... ۵۹
- ۱- نثر چیست؟..... ۶۰
- ۲- نثر فنی..... ۶۲
- ۳- سیر تحول نثر فنی عربی (از ابتدا تا قرن ششم)..... ۶۵
- أ - نثر دوره جاهلی..... ۶۵
- ب - نثر دوره اسلامی..... ۶۷
- ج - نثر دوره اموی..... ۶۸
- د - نثر دوره عباسی..... ۶۸
- ۴- انواع نثر فنی..... ۷۶
- أ - انواع نثر شفاهی..... ۷۹
- ۱- خطابه..... ۷۹
- أ - خطابه در دوره جاهلی..... ۷۹

- ب - خطابه در دوره اسلامی..... ۸۱.....
- ج - خطابه در دوره اموی..... ۸۲.....
- د - خطابه در دوره عباسی..... ۸۳.....
- ۲- مناظرات..... ۸۴.....
- ۳- امثال..... ۸۵.....
- ب - انواع نثر مکتوب..... ۸۷.....
- ۱- رسایل..... ۸۷.....
- ۲- توقیعات..... ۹۴.....
- ۳- داستان..... ۹۶.....
- ۴- مقامات..... ۹۷.....
- ۵- مهارق..... ۹۸.....
- ۵- ویژگی نثر فنی..... ۹۹.....
- بخش دوم: کلیات عناصر بلاغی..... ۱۰۱.....
- ۱- مهم ترین عناصر ادبی نثر عماد اصفهانی..... ۱۰۲.....
- أ - سجع..... ۱۰۳.....
- ب - جناس..... ۱۰۴.....
- ج - تکرار..... ۱۰۶.....
- د - تصدیر..... ۱۰۷.....

هـ - مراعات نظیر..... ۱۰۸

و - تضاد..... ۱۰۹

۲- صور خیال..... ۱۱۰

أ - تشبیه..... ۱۱۱

ب - مجاز..... ۱۱۲

ج - استعاره..... ۱۱۳

د - کنایه..... ۱۱۵

۳- موسیقی..... ۱۱۶

ارتباط نثر و موسیقی..... ۱۱۸

۴- لفظ و معنا..... ۱۱۹

فصل سوم: بررسی نثر عماد اصفهانی..... ۱۲۳

بخش اول: بررسی موسیقی نثر عماد..... ۱۲۴

۱- مهم ترین عناصر تشکیل دهنده موسیقی نثر عماد..... ۱۲۵

أ - موسیقی داخلی..... ۱۲۵

۱- سجع پردازى..... ۱۲۶

۲- جناس..... ۱۴۷

۳- تکرار..... ۱۵۷

أ - تکرار کلمات..... ۱۵۸

- ۱- تکرار کلمات به جهت تاکید معنا..... ۱۵۸
- ۲- تصدير..... ۱۵۹
- ۳- تکرار حروف نفی..... ۱۶۰
- ۴- تکرار جمله..... ۱۶۰
- ب - تکرار حروف، صامت ها، مصوت ها..... ۱۶۱
- ب - موسیقی معنوی..... ۱۶۲
- ۱- مراعات نظير..... ۱۶۲
- ۲- تضاد..... ۱۶۴
- ۲- عناصر زبانی نثر عماد..... ۱۶۵
- أ - الفاظ..... ۱۶۵
- ب - جملات و عبارات..... ۱۶۷
- بخش دوم: بررسی صور خیال نثر عماد..... ۱۷۱
- صور خیال..... ۱۷۲
- ۱- تشبيه..... ۱۷۲
- ۲- مجاز..... ۱۷۸
- أ - مجاز مرسل..... ۱۷۸
- ب - اسناد مجازی (مجاز عقلي)..... ۱۸۳
- ۳- استعاره..... ۱۸۷

۱۹۵.....۴- کنایه

۲۰۰.....نتیجه گیری

۲۰۳.....کتاب نامه

۲۱۵.....پیوست ها

فهرست جداول

شماره صفحه

عنوان

- ۱- جدول شماره ۱- میزان کاربرد انواع سجع در نثر تاریخی و ادبی عماد..... ۱۴۲
- ۲- جدول شماره ۲- میزان کاربرد انواع سجع در رسائل عماد..... ۱۴۲
- ۳- جدول شماره ۳- میزان کاربرد انواع جناس در نثر عماد..... ۱۵۲
- ۴- جدول شماره ۴- میزان کاربرد عناصر مربوط به موسیقی درونی در نثر عماد..... ۱۵۷
- ۵- جدول شماره ۵- میزان کاربرد عناصر موسیقی معنوی سخندر نثر عماد..... ۱۶۰

مقدمه

1- بیان مسأله

عماد الدین کاتب اصفهانی (۵۱۹-۵۹۷ق)، از شخصیت های ادبی برجسته روزگار خویش است. وی آثار فراوانی در نظم و نثر دارد که نثر قسمت اعظم آثار او را تشکیل می دهد. نثر او را می توان در دو بخش نثر تاریخی و ادبی بررسی کرد. نثر تاریخی او کتاب هایی را در بر می گیرد که در دوران خدمت در دربار ایوبیان و حضور در جنگ ها به عنوان کاتب دیوان و با آگاهی از وقایع پیرامون خود نوشته است. شمار این کتاب ها را بسیار زیاد می دانند که متأسفانه تنها معدودی از آن ها به دست ما رسیده است. اما نثر ادبی او کتاب خریدة القصر و رسائل دیوانی و اخوانی او را در بر می گیرد. اسلوب او در نثر، همانند اسلوب معاصرش قاضی فاضل پر آرایه و مسجع می باشد چنان که حتی وی این اسلوب را در تالیفات تاریخی نیز اعمال کرده است و گاه آن چنان به تکلف و تصنع می گراید که فهم مطالب را بر مخاطبان سخت می کند. از آن جا که برجسته ترین ویژگی های فنی این نوع نثر در عناصر موسیقایی همچون سجع و جناس و نیز عناصر بیانی همچون تشبیه استعاره و مجاز خلاصه می شود، این رساله را به کندو کار در چگونگی عناصر یاد شده در نثر عماد اختصاص دادیم.

2- علت و انگیزه انتخاب موضوع

عماد اصفهانی یکی از بزرگان ادبی قرن ششم است که با همه بزرگی وی، حقتش در تحقیق و پژوهش ادا نشده است تا آن جا که بعضی از آثار وی هنوز چاپ نشده و یا مورد تحقیق و بررسی قرار نگرفته اند. از این رو این رساله را به بررسی نثر وی اختصاص دادیم، تا بدین گونه قدمی هرچند کوچک در راه شناخت نثر این ادیب بزرگ برداریم.

3- پیشینه تحقیق

در بررسی که نگارنده در مورد عماد اصفهانی انجام داد، منابع زیر به دست آمد:

۱- مقدمه محمد بهجة الاثری بر خریدة القصر نوشته که در آن شرح حال بسیار خوبی از عماد ارائه شده است و نیز یا در مقدمه ی سنا البرق الشامی، نویسنده مقدمه شرح حال و آثار وی را بیان نموده است.

۲- پایان نامه ای مربوط به دانشگاه آمریکایی بیروت به تحقیق غاده حجاوی غدومی در مقطع کارشناسی ارشد در سال ۱۹۷۵، با موضوع «خریدة القصر و جريدة العصر تالیف عماد اصفهانی» می باشد که در آن پس از شرح حال و مقدماتی در مورد زندگی عماد، به بررسی خریده می پردازد که در این بررسی به وجه تسمیه، انگیزه تالیف خریده و منابعی که در تالیف آن استفاده شده است و اموری از این قبیل اشاراتی می کند. اما نثر آن را از جهت زیبا شناسی و صناعی که در آن به کار گرفته شده، بررسی نمی کند و نگاه وی به خریده تنها از آن جهت است که خریده، کتابی ارزشمند در زمینه شرح حال نویسی ادباست و در مورد بخش های مختلف این کتاب، عراق و فارس و شام..... مطالبی را ذکر می کند.

ناگفته نماند، پس از نگارش فصل نخست این پژوهش که به شرح حال عماد اختصاص دارد، کتابی به قلم «فرزانه غفاری» تحت عنوان «دورنمایی از حرکت ادبی عماد الدین اصفهانی در جهان اسلام» یافتیم. نویسنده در این کتاب به بیان شرح حال و آثار عماد می پردازد که این کتاب

نیز چون دیگر کتب به جنبه های جمال و عیوب نثر وی هیچ اشاره ای نکرده است. اما کتابی که به طور مستقل نثر عماد را بررسی کند، یافت نشد.

4- روش کار

در این پژوهش، هر آن چه از نثر عماد یافتیم، در دو نوع ادبی و تاریخی تقسیم و بررسی کردیم. در بخش نخست، به بررسی عناصر موسیقی ساز و در بخش بعدی صور خیال نثر وی را مورد تحلیل قرار دادیم. برای بررسی عناصر موسیقی ساز به نمونه گیری از نثر وی پرداختیم. این نمونه ها را از دیباچه، میانه و انتهای کتاب های وی برگزیدیم که از آن ها جداولی تهیه و ضمیمه مطالب شد. نمونه های زیر مربوط می شوند به موسیقی نثر وی که بدین قرار است:

تاریخ آل سلجوق: نمونه یک (صص ۵ - ۱۵)، نمونه دو (صص ۱۸۶ - ۱۹۰) و نمونه سه (صص ۲۶۱ - ۲۶۶).

الفتح القسی: نمونه یک (صص ۲ - ۶)، نمونه دو (صص ۲۰۰ - ۲۰۰۳) و نمونه سه (صص ۴۸۴ - ۴۸۶)

البرق الشامی: نمونه یک (صص ۱ - ۳)، نمونه دو (صص ۶۰ - ۶۳) و نمونه سه (صص ۱۲۰ - ۱۲۶)

خریده القصر و جریده العصر: نمونه یک (صص ۱ - ۸ از جلد ۱)، نمونه دو (صص ۴۹۷ - ۴۹۹ از جلد ۱۱) و نمونه سه (صص ۴۹۳ - ۵۰۷ از جلد ۲۰)

در بررسی صور خیال جلد های ۱، ۱۱، ۱۲، ۲۰ خریده القصر و صفحاتی پراکنده از الفتح القسی و البرق الشامی و تاریخ آل سلجوق و رسائل وی مطالعه و نمونه هایی جمع آوری شد که براساس نظریات ادبای بلاغی بررسی و تحلیل شد.

5- فرضیات تحقیق

۱- نثر عماد اصفهانی به طور کلی نثر فنی است.

۲- نثر عماد اصفهانی سرشار از انواع صنایع بدیعی است.

۳- مهم ترین صنایع متداول در نثر عماد اصفهانی، سجع و جناس است.

۴- صنعت در کتاب خریدة القصر سهل تر، مطبوع تر و تکلف در آن کمتر است.

۵- تشبیه و استعاره از پرکاربردترین صنایع بیانی نثر وی می باشند.

6- سوالات تحقیق

۱- نثر عماد اصفهانی چه ویژگی هایی دارد؟

۲- مهم ترین صنایعی که اعماد اصفهانی در نثر خود به کار برده چیست؟

۳- جنبه های زیبایی شناسی نثر عماد اصفهانی کدام است؟

۴- عیوب نثر عماد اصفهانی چیست؟

7- محور های تحقیق

این پژوهش به سه فصل تقسیم شده است. فصل نخست به بررسی زندگی و شخصیت عماد اختصاص دارد و فصل دوم مربوط به کلیات پژوهش می شود که در این فصل، ابتدا کلیاتی از نثر ارائه نمودیم تا مفهوم نثر فنی و زیبایی های آن را به درستی مشخص کنیم و پس از آن کلیاتی از بیشترین عناصر ادبی به کار گرفته شده در نثر عماد را بیان داشتیم. در فصل سوم به بررسی نثر عماد پرداختیم، که این بررسی نیز در دو بخش صورت گرفت؛ بخش نخست، موسیقی و عناصر موسیقی ساز نثر وی، صنایعی چون سجع، جناس، تکرار، تصدیر، مراعات نظیر و تضاد و بخش دیگر، صور خیال در نثر وی، صنایعی چون استعاره، مجاز، کنایه می باشد.

8- مهم ترین منابع

در این پژوهش در بخش شرح حال از مقدمه بهجة الاثری بر کتاب خریدة القصر و از پایان نامه ای غاده حجاوی و نیز از کتب قدیم شرح حال نویسی کتاب هایی چون الاعلام، ریحانة

الادب، سیر النبلاء، معجم الادباء، معجم المؤلفین استفاده شده است اما در بخش اصلی پژوهش، بررسی ویژگی های فنی، بر استنباط خویش متکی بودم که ممکن است از لغزش و اشتباه به دور نباشد.

9- مشکلات پژوهش

عماد آثار فراوانی در نثر دارد که متأسفانه تعداد معدودی از این آثار به دست ما رسیده و از مابقی، تنها اسامی آن ها را در اختیار داریم. در این راه کوششی در راه یافتن آثار وی انجام داده ایم که تنها موفق به یافتن معدودی از رسائل وی در «الروضتین» ابوشامة، «مفرج الکروب» ابن واصل و «صبح الاعشى» قلقشندی شدیم و از کتاب های وی تنها خریده و تاریخ آل سلجوق، به چاپ رسیده و در دسترس بود. اما «الفتح القسی» به صورت نسخه خطی تنها در کتابخانه آستان قدس موجود و دست یابی به آن دشوار می نمود. از این رو در منابع اینترنتی موفق به یافتن نسخه pdf این کتاب و نیز یافتن یک نسخه word از جلد ۵ کتاب البرق الشامی شدیم. بررسی نثر این دو کتاب به سبب آن که چاپ و تصحیح انتقادی از آن دو صورت نگرفته بود، بسی سخت و طاقت فرسا می نمود. در هر حال نگارنده آن چه از نثر عماد یافت، به دو نوع ادبی و تاریخی تقسیم نمود که رسائل و خریده وی را در ذیل نثر ادبی، و «الفتح القسی»، «البرق الشامی» و «تاریخ آل سلجوق» را در عنوان نثر تاریخی بررسی نمودیم.

نگارنده در راه انجام این پژوهش بسی تلاش نموده و سختی های بسیاری متحمل شده تا این کار به نحو احسن انجام گیرد. اما به هر حال کاستی های بسیار همچنان باقی است که کمال از آن خداوند است. بی شک نظرات بسیار ارزشمند استادان محترم و داوران گرامی، چراغی پرنور فراسوی انجام و تکمیل هرچه بیشتر و بهتر این تحقیق خواهد بود. شاید اگر خدا بخواهد و عمری باقی باشد، در سالیان آتی موفق به تکمیل بیشتر این کار شوم.

فصل اول

زندگی و شخصیت ءماد اصنفا نى (م ۵۹۷ ق / ۱۲۰۱ م)